

en Nicolaas Heinsius; de joodse geleerde Menasseh Ben Israel; de beroemde Fransman Claude Saumaise, eerst vriend, later vijand van Isaac; de filosoof René Descartes, die ook aan het Zweedse hof verbleef; en natuurlijk de eigenzinnige en grillige Zweedse koningin Christina.

Dit boek is ook een belangrijke aanvulling op onze kennis van de boek- en bibliotheekgeschiedenis. Evenals oudere studies van Blok bevat het veel informatie over de rijke particuliere bibliotheken van Isaac en zijn vader, en vooral over de vreemde historie van de koninklijke bibliotheek in Stockholm vóór en na Christina's abdicatie. Je leest over het moeizaam verwerven en soms weer kwijtraken van zeldzame en kostbare handschriften en boeken. Ook uitgevers passeren de revue: een apart hoofdstuk is gewijd aan 'Isaac Vossius en de Blaeu's'. Het boeiende daarbij is, dat niet alleen de hoofdpersonen in het verhaal, maar ook minder bekende persoonlijkheden hier voor het voetlicht worden gehaald. Zo geeft deze studie een knap en veelkleurig panorama van die wondere zeventiende-eeuwse wereld van geleerden, uitgevers en boekverzamelaars.

Een van de niet geringe kwaliteiten van dit fraai uitgegeven boek is de stijl. Het is vlot geschreven, als een boeiend verhaal, datje als lezer beetpakt en niet meer loslaat. Zorgvuldig uitgekozen illustraties verlevendigen de tekst. Jammer is wel, dat de inhoudsopgave aan het begin van het boek te summier is om direct duidelijk te maken wat een rijk boek de lezer in handen heeft: je krijgt alleen de titels van de hoofdstukken, en niet de voortreffelijk gekozen en tot lezen nodende titels van de paragrafen daarin. Ook heb ik wat moeite met de opzet van het register van persoonsnamen, dat 'alleen de meest relevante namen' geeft. Wat voor de ene gebruiker niet interessant is, kan voor een ander juist wél belangrijk zijn. Overigens alle lof voor de aantekeningen bij de tekst en de rijke bibliografie en het register. Voor de vormgeving hiervan tekent Bloks collega K. van der Horst.

Kort na het verschijnen van dit rijke boek was de bibliotheek van Isaac Vossius onderwerp van gesprek in het gezelschap van boekwetenschappers 'Petrus Scriverius'. De studie van Blok oogstte daar alle lof, en natuurlijk werd de auteur de vraag gesteld, of hij nog denkt aan een tweede deel, over het leven van Isaac Vossius van 1655 tot zijn dood in 1689. Het antwoord was duidelijk. Voor een adequate beschrijving van dat gedeelte van Isaacs leven is er veel minder brievenmateriaal, en bovendien acht Blok zich niet voldoende competent voor de onderwerpen waarmee Vossius zich toen ging bezighouden. Jammer, maar het belangrijkste werk is gedaan. Hopelijk nodigt dat jongere collegae uit te gaan zorgen voor het aanvullende tweede deel van de biografie.

C. S. M. Rademaker ss. cc.

K. Dekker, *The origins of old Germanic studies in the Low Countries* (Brill's studies in intellectual history, XCII; Leiden, Boston, Keulen: Brill, 1999, x + 479 biz., f240,-, ISBN 90 04 11031 3).

De laatste jaren is de belangstelling voor het onderzoek van de Oudgermaanse talen in de zestiende en zeventiende eeuw opgebloeid. Het feit alleen al dat deze onderzoekers, met al hun gebreken, drie tot vier eeuwen dicht bij de bronnen staan dan wij, maakt ze ook nu nog interessant. Bovendien hadden zij soms de beschikking over materiaal, dat sindsdien verloren is gegaan. Zo danken we bijvoorbeeld onze, helaas fragmentarische, kennis van de oudste Nederlandse tekst, een interlineaire vertaling van de psalmen uit de tiende eeuw, aan de bemoeienissen van de humanist Justus Lipsius. Een van de geleerden uit diezelfde periode is

Jan van Vliet (Janus Vlitius (1622-1666)). Het boek van Dekker bevat de eerste moderne analyse van Vlitius en van diens werk.

Dankzij de eerste humanisten zoals Erasmus was de filologie aan het begin van de zestiende eeuw op gang gekomen. Het ligt in de aard van het humanisme dat deze belangstelling zich in de eerste plaats richtte op Latijnse en Griekse teksten. Maar bij hun zoektocht naar oude handschriften stootten deze geleerden ook op oude teksten in de volkstaal. Deze werden bijvoorbeeld voor de protestanten van die tijd van groot belang geacht, omdat ze 'bewezen' dat al de verre voorvaderen de bijbel in de volkstaal hadden vertaald, wat een steun in de rug was in de strijd om de eigen bijbelvertaling. Met name de ontdekking van de fragmenten van de Gotische bijbelvertaling van Wulfila in 1554 betekende een enorme stimulans. In deze taal meende men ook de voorvader van het Nederlands te herkennen. Dat was van belang bij het zoeken naar de taal die Adam en Eva in het paradijs gesproken hadden en die door de gebeurtenissen bij de bouw van de toren van Babel was opgesplitst in vele talen en leidde ertoe dat men oude teksten nauwkeurig ging bestuderen.

De biografie van Jan van Vliet, zijn ontwikkeling en de bewaard gebleven bronnen worden in de volgende hoofdstukken van deze studie geschilderd. Dankzij een catalogus van zijn nagelaten bibliotheek zijn we tamelijk goed geïnformeerd over de teksten die Vlitius in zijn bezit had. Er bestaan drie korte publicaties van zijn hand en een lang Latijns gedicht. Verder zijn in handschrift aantekeningen van hem bewaard gebleven, die meestal historische en filologische commentaren bij oude teksten in de volkstaal geven, zoals in het handschrift van de Middelenlengelse 'Ormulum' en in zijn exemplaar van de zogenaamde 'Druk' met Oudfries recht. De ontdekking van een soort voortzetting bij Vlitius' 'Glossarium Saxonicum' levert zelfs nog enkele woorden op uit het nu verloren gegane gedeelte van het handschrift van de 'Ormulum' (137). Als bronnen voor het Oudengels gebruikte Vlitius vooral het Oudengelse woordenboek van Junius (nu Ms. Jun. 2 en 3 in de Bodleyan Library te Oxford). Ook veel van het Oudhoogduitse materiaal dat toen ter beschikking stond was aan Vlitius bekend. Uit het onderzoek van Dekker blijkt dat Vlitius bij voorkeur originele teksten gebruikte — volgens het principe van de humanisten: *ad fontes* — maar dat hij voor de rest zwaar op de werken van zijn vriend Franciscus Junius leunde. Als stadssecretaris van Breda toonde hij verder ook belangstelling voor Middelnederlandse werken, met name oorkonden.

De etymologen van de zeventiende eeuw gingen uit van vooropgestelde meningen die waren gebaseerd op bijbelse en seculiere historische tradities. In de bijbel stond immers dat God de dingen benoemd had, zodat er een verband moest bestaan tussen woord en zaak. Voor Vlitius was de taal dan ook een verzameling namen die door god of Adam waren gegeven. Daarom lag het zwaartepunt bij hem op het onderzoek van de woorden. Hij toont daarom een grote belangstelling voor de verwantschap tussen woorden uit verschillende talen, waarbij hij grote waarde hechtte aan de medeklinkers, de klinkers waren minder belangrijk: 'Soo vindt men veel woorden, die door deze vier klinckers, A, E, I, O, ja oock in de V veranderen, en evenwel 't selve woord blijven' (geciteerd op bladzijde 312). Opvallend bij Vlitius' werkwijze is dat hij zijn teksten nogal vlot emendeert. Zo koos hij uit twee varianten in zijn bronnen de (in zijn ogen) meest Friese vorm uit. Hij veranderde zelfs de tekst in het handschrift van de 'Ormulum' (333) om die aan zijn voorstelling van Oudengels aan te passen! Hier treedt waarschijnlijk het idee van de humanisten naar voren, dat men de oorspronkelijke tekst diende te herstellen. In de ogen van Vlitius bevatte de 'Ormulum' 'corrupt' Oudengels en voelde hij zich daarom vrij om te emenderen.

Na Vlitius' dood treedt zijn naam nog maar zelden in de desbetreffende literatuur op. Alleen zijn Latijnse gedicht voor Magnus de la Gardie (afgedrukt met vertaling en commentaar in de

appendix op bladzijden 388-429) en zijn uitgave van het 'Onze vader' uit 1664 lijken wat te hebben nagewerkt. In de appendixen vindt men verder een nuttige inventarisatie van de overgeleverde correspondentie van Van Vliet (361-87) en een overzicht van de door Van Vliet gepubliceerde werken (430-31). Een bibliografie en een index sluiten het boek af.

Na het enkele jaren geleden verschenen boek over Junius en zijn kring (Rolf Bremmer, ed., *Franciscus Junius F. F. and his circle* (Amsterdam, 1998)) vormt dit boek een nieuwe waardevolle bijdrage aan onze kennis van het onderzoek naar de oudere Germaanse talen in de zeventiende eeuw. Men krijgt een goed beeld van de denkwijze en het werk van Vlitius en van zijn relatie tot onderzoekers als Junius, waarbij blijkt dat hij ondanks die afhankelijkheid zeker eigen opvattingen had.

Arend Quak

L. Dhondt, e. a., *18de-eeuwse architectuur in België. Laatbarok — rococo — neoclassicisme* (Architectuur in België; Tielt: Lannoo, 1998, 224 blz., f170,-, ISBN 90 209 3356 6).

Wie nooit in België rondreist om het cultuuroed te bekijken weet niet wat hij mist. En wie er met dat doel wel komt weet na lezing van dit boek en het bekijken van de foto's, wat hij gemist heeft. Dat is natuurlijk niet altijd aan de actieve bezichtiger te wijten, want veel van de gebouwen die in dit deel over de achttiende eeuw van de architectuurgeschiedenis van België voorkomen, zijn in privéhanden en niet toegankelijk. Zij zijn echter zo aantrekkelijk op de plaat gezet, dat een nieuwe poging binnen te komen de moeite waard lijkt. Van de zeven geplande delen in de reeks zijn er nu zes verschenen. Het deel over de zestiende en zeventiende eeuw moet nog komen. Zij geven een overzicht van de ontwikkelingen in de architectuur op alle terreinen — religieus, burgerlijk, stads- en buitenhuizen, privé- en openbare gebouwen — en wel op het hele grondgebied van het huidige België. Dat is een verstandig besluit geweest, al is het dan inconsequent in dit deel alleen maar een Franstalige kaart van Vlaanderen op te nemen. Een Franse uitgave van de hele reeks komt gelijktijdig uit.

Luc Dhondt geeft aan het begin van het boek een kort historisch overzicht van de ontwikkelingen in de achttiende-eeuwse Oostenrijkse Nederlanden. De Oostenrijkers pasten het principe van een 'zachte' regering toe, met andere woorden, zij lieten veel aan de plaatselijke machthebbers over. In deze vreedstijd bracht een ongekeerde economische bloei een ware bouwwoede teweeg. Zo werden meteen de gebouwen vervangen die door de veroveringsoorlogen van Lodewijk XIV, vooral in Wallonië maar denk ook aan het bombardement van Brussel, verwoest waren. De religieuze instellingen lieten zich eveneens niet onbetuigd bij het investeren in gebouwen, omdat zij geen toestemming meer hadden hun grondbezit te vergroten. Dit duurde tot zij door de maatregelen van Jozef II in het nauw werden gebracht om na de komst van de revolutionaire legers zelfs opgeheven te worden. Maar dit alles was volgens Dhondt geen innovatief economisch proces. De rijkdommen kwamen slechts bij een kleine bovenlaag van de bevolking terecht, die bovendien sterke Franse invloed onderging. Desondanks bleven eigen trekken in de Zuidnederlandse architectuur bewaard.

Het boeiende van het werk is dat er ondanks hier en daar opsommende gedeeltes geen poging wordt gedaan om een strak schema op te stellen dat aangeeft hoe de diverse stijlen — laatbarok — rococo — neoclassicisme — elkaar opvolgden. De diverse medewerkers, J.-Chr. Hubert (laatbarok), Chr. Vachandez (rococo), D. van de Vijver (neoclassicisme tot de Franse Tijd en gedurende de Hollandse periode) en J. F. van Cleven (leefcultuur, en neoclassicistische architectuur in de Franse Tijd), laten zien hoe lang de barokke invloed nog in rococogebouwen